

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆ

ԹՈՒՐՔԻ
ԱՊՁԻԿՐ

(Չորություն կրոնի)

Ամառն էկել էր, սիրտս էլի մթնել: Տարվան ո՛չ մեկ ժամանակը էնքան ինձ չի տանջում, ինչպես ամառը: Ձմեռվան ցուրտը, բուքը, սառը եղանակը, չանգը՝ դորդ ա՛ ծանր են մարդի համար, բայց հենց արևը մեկ քաղցրը աչքով որ մտիկ չանում, բոլոր տխրությունը, բոլոր մեր սրտի մթությունը երկնքի հետ պարզում, անց ա կենում, — ու ո՛վ չգիտի՝ որ ցուրտը մարդի մարմինը պնդացնում, գորացնում ա: Ո՛վ չգիտի, թե ո՛րքան հիանալի ա աշխարհ, ի՞նչպես ա մարդիս հոգին քաշում, վերացնում, զվարթացնում, երբ գարնան գովարար հովը փչում, սար ու ձոր իրանց մահվան քնիցը վեր կացնում, ձին ու սառից հալցնում, նոր հոգի, նոր կյանք տալիս բոլոր բնությանը: Ո՛ւմ սիրտը չի վերանում, զարմանում, աչքը ծովանում, երբ մայիսի առավոտը փանջարեն բաց անելիս՝ տունը անմահական հոտով ա լցվում, օթախը՝ երկնային լուսով, անկաջը՝ հազար տեսակ ձենով, աչքը հո՛ էն ալվան ծաղկները ու կանաչ խոտերը որ չի՛ տեսնում, ուզում ա թախտ, այթոռ, փառք, մեծություն, փափուկ տեղ ու բարձ թողա՛ ու դուս վազի, գետինն ու հողը լիզի, համբուրի, երեսին քսի, չոքի, Աստված փառաբանի, պառկի անույշ երազ տեսնի: Ո՛վ, ա՛խ, ով կուզեր՝ որ էն թագավորական լաջվարթ, ոսկեվարաղ ամարաթը, էն սուփրեն ու սեղանը, էն սագն ու քյամանչեն՝ մեկ ձորի հետ փոխի՝ որ գարնան ժամանակին բացվում՝ հազար տեսակ ծաղկներով լցվում, զարդարվում ա, որ բյուր տեսակ թռչունք գլխավերեն են ծափ տալով՝ խայտում, ցնծում, երգում, պարզ, արծաթանման աղբրները աչքի առաջին են քչքչում, ու ճրագի պես վառվում, օդը մեկ կողմից ա իր կենդանարար հովը փչում, ամպը մյուս կողմից իր երկնային ցողը վեր ածում: Աշունքն էլ՝ դորդ ա՛ իր տխրությունն ունի, մարդ չի կարում սրտին հուփ տալ՝ որ հանգստանա, դարդ չանի, չունքի բոլոր իր հույսն ու մխիթարությունը, իր գանձն ու դովաթը երկրին ա պահ տալիս և ձեռը ծոցին կանգնում, դրաղիցը մտիկ անում, որ տերևները քիչ-քիչ դեղնում, թառամում, վեր ենթափում, ծառերն իրանց պտղիցն ու զարդարանքիցն են զրկվում, դաշտ ու ձոր իրանց կանաչ ռանկիցն ու ալվան ծաղկներիցը: Քամին մեկ կողմիցն ա իր դառը շունչը ցույց տալիս, ամպերը մյուս կողմից իրանց նոթերը կիտում, գլխները բարձրացնում, թնդվում, չարանում — ամա աշունքն ա, որ մարդիս դառն աշխատության և քրտինքով դատած, վաստակած պտուղը հասցնում՝ իրան ա տալիս, որ աչքը կշտանա, սիրտը մխիթարվի, մարմինն էլ եղ գորություն ստանա, էլ եղ ուրախ ուրախ իր հանդին մտիկ անի, ա հույսը չի կորցնի, թե նրա աշխատությունը ձնի ու սառցի տակին կփթին, կփրչանան, իր աչքը մեկ խեր չի՛ տեսնիլ:

Բայց ամառը, տոթագին, կրակ ամառը, դորդ ա՛ մեր պտղըները հասցընում, մեր սիրտն ումուղ ա քցում, բայց մեր հանդերն էլ հետն ա չորացնում, մեր աղբրներն ու գետերն էլ հետն ա ցամաքացնում, երում, խաշում, երկրի երեսը, դաշտի խոտն ու ծաղիկն անձողի պես սևացնում, խորովում ու շատ անգամ՝ որ սիրտդ ու բերանդ բաց ես անում, որ շունչ առնիս, կրակ ա գլխիդ վեր գալիս, կրակ բերանդ թափում, բոց ոտիդ տակին վառվում, ցողի ու հովի տեղը մահվան տաք քամին երեսիդ փչում, շունչդ կտրում, արինդ ցամաքացնում:

Էսպես մեկ ամառվան օր էր, որ քաղաքի շոքն ու կրակը շունչս բերանս էր հասցրել, ինձ խեղդում էր, որ գժվածի պես ընկա փողոցե փողոց, քուչա քուչա, որ գնամ մեկ հով տեղ գլուխս վեր դնեմ, մի քիչ շունչ առնիմ: Շատ անգամ՝ որ ամառը թալանում, ինձանից գնում էի, ուզում էի գլուխս մահու տամ, որ պրծնիմ էս դառն աշխարհիցը, հենց կարծում էի, թե ես եմ մեղավորը, ես եմ չար անօրենը, որ էլ աշխարհի չէի կարող պետքը գալ, ուզում էի շուտով էլա ոտս քաշիլ, գնալ: Գիշերն երագն էր ինձ տանջում, ցերեկը իմ միտքը, իմ չար միտքը: Աստված, երկինք, դժոխք, արքայություն, սիրելի, բարեկամ սրտիցս էնպես էին քաշվում, ջնջվում, որ հենց իմանում էի թե էս դիմումն ինձ մեկ չարա չի՛ ըլիլ: Քարերն ու անբան անասունքն էլ աչքիս գրող էին երեում: Ամեն մեկ ոտս փոխելիս՝ ամեն մեկ շունչս քաշելիս՝ էնպես էի կարծում, թե հազար թուր սիրտս են խփում, հազար ձեռ գլխիս բռնցկում, հազար թշնամի եղևիցս վազում, երկինք ու երկիր գլխիս փուլ գալիս՝ որ ինձ տակով անեն: Ում մեկ ծանր խոսք էի ասել, ով ինձ մեկ խեղ աչքով նայել էր, ինչ բարեկամից թուղթ էի ստացել, պատասխանը չի՛ գրել. ինչ մտքումս դրել էի ու չէի՛ կատարել, աշակերտի էի նեղացրել, ծառայի էի մեկ թթու ջուղար տվել. ծառայությունս չէի օրինավոր կատարել, յա մեկ գործ էս օր վաղը քցել, բոլոր, բոլոր գալիս առաջիս կանգնում էին ու հոգիս էլ՝ որ ասում էի տամ, հենց իմանում էի, թե էլի ինձանից ձեռ չեն վերցնիլ, էլի հողս նրանք կհանեն, կրակ կտան, բարեկամք ինձ երախտամոռ կկանչեն, գլխավորք ինձ ծույլ, անպիտան կհամարեն, ամենն էլ կուրախանան, որ ինձանից շուտով պրծան: Որ լսում էի՝ թե մեկ մարդի պատիժ տվին, յա բանդը քցեցին, որ ասում էին՝ թե Ռուսաստանիցը մեծ մարդ ա էկել, որ մեր երկրի ահվալն քննի, իմանա, որ կուսակալիցը, յա նախարարիցը (մինիստրիցը) մեկ թուղթ էր գալիս, որ կառավարությունիցը (դերեկցիիցը) ստորոժը գիրքը կոնաստակին աչքիս չէ՛ր երևում, էնպես էի սարսափում, կարծում, թե էս ա, իմ վերջի օրը հասել, մոտացել ա, իմ արած չարությունը լիս ընկել, Պետերբուրգ, Մոսկով, Թիֆլիզ ինձանից գանգատով լցվել են, իմ բարեկամքը ինձանից ձեռք վերցրել, իմ թշնամիքը ինձ մատնել, ինձպետք է՝ տանեն սաղ սաղ թաղեն, յա կախ տան: Աստված իմ թշնամուս չի՛ տա է՛սպես սիրտ, է՛սպես միտք: Երևակայությունը մարդիս ո՞ր դժոխքը չի՛ տանիլ, եղ բերիլ: Ինձ պահողը հենց էս էր որ ասում էի՝ թե մտքումդ դրել էս ազգին՝ պետքը գաս, մեկ անուն թողաս, կմեռնիս, մեկ վրեղ կանգնող, ողորմի տվող էլ չի՛ ըլիլ: Ապրի՛ր՝ որ ասածդ անես, մուրազդ առնիս: Է՛ս, է՛ս էր ինձ ամեն դժոխքից, պատուհասից ազատում, հոգիս եղ բերում, թե չէ Քուռը վաղուց կըլեր իմ գերեզմանը: Լսող, կարդացող՝ թո՛ղ ինձ դնամիշ չանեն՝ որ իմ մեղքս իմ բերնովս եմ խոստովանում: Մարդ իրան սիրտը որ փակի, ո՞վ կիմանա, ո՞վ կզգա՝ թե նրանումի՞նչ կա: Բայց էսպես դժոխք սիրտ՝ Աստված ո՞չ տա, ո՞չ ստեղծի:

Մեկ օր էլ էս կրակը ջանս էր ընկել, սիրտս էրում, փոթոթում, ինչպես ասեցի, որ տանից, տեղից, դուս ընկա, ու դեպի թագավորական՝ բաղնիսների եղևի բաղը երըմիշ էլա: Քուշա, փողոց գերեզմանատուն էր դառել: Երկնքիցը կրակ էր վեր թափում, երկիրը տաքացած պղնձի պես ոտիս տակը կրակում: Ամենը քուն էին մտել, որ ճաշվա շոքն անց կենա: Բաղի մուշա կամ ջուր կրող էին մնացել էս մեռլատան բնակիչն ու շունչքաշողը, որ իրանք էլ գերեզմանից դուս քաշած հարիր տարվան մեռլի պես շունչ

ու ռանկ կորցրած՝ կամ կիսաջան ոտը ոտի առաջն էին դնում, կամ մեկ բարի վրա նստում, շունչ քաշում, գտակները վերցնում, քրտինքները սրբում, կամ թե ա՛խ ու ո՛խ քաշելով, դեռ ու դեն տմբտմբալով, օրորվելով իրանց ճամփեն գնում:

Իմ բախտիցը թագավորական բաղի դուռը բաց էր: Մտա ներս, բաղմանչուն գլուխ տվի. սուտ, որ ինչ ա, չբարկանա ու ծառին, քոլին մտիկ տալով, ընկա դարըդուս, որ կարծիք չտանի, թե բան կգողանամ: Հասարակ մարդիքը ի՛նչպես արդար են ու պարզամիտ: Էնպես էի անում, որ իմանա՝ թե ես մեկ գիտուն մարդ եմ, գնացել եմ, որ սար ու ձորին մտիկ տամ, յա սիրտս բացվի, յա մեկ նոր շնորք վեր առնիմ: Բոլոր միանա էր: Աստված որքան ողորմած ա, որ մարդիս էնպես սիրտ ա տվել, որ փոքր բանով էլ, իսկույն իր տրտմությունը ցրվում, միտքն ուրիշ տեղ ա քցում: Օգոստոս ամիսը, հավոդի ճթերը հազար տեղից կախ ընկած, ես էլ մրգի գերի, փորի գերի, ո՞վ ըլի, որ սրտի ծերը չէրի: Քարափի տակի ընկուզի ծառն ու հավոդը աչքիս տակն էի առել, ու դեմը գնում, դեմը աչքըս եղևս, չորս կողմս քցում, որ տեսնեմ, թե բաղմանչին հո չի՛ գալիս, ծառերի տակին հո մարդ չկա, որ ինձ տեսնի: Հարամ ըլի էսպես անն էլ, էսպես իշտահն էլ: Մեր փորը փոր չի , ջրհոր ա. ձեն տաս ձեն չի՛ տալ. ինչ տիլ ու ախպ միջիցն էլ հանես, իստակես, էլի մյուս օրը իրան իրան կլցվի, ընչանք տերը հանգը հունգ կանի: Ինչ և իցե, աչքդ ուզածդ չտեսնի, թե չէ՛ սիրտդ՝ չաքուջն առած, գլխիդ կանգնած ա, կտաս, շնորհակալություն չանիլ, չէ՛ս տալ, գլուխդ կպատովի — լավն էն ա, որ մարդու ո՛չ աչքըբան տեսնի, ո՛չ սիրտն ուզի: Ամա էդ էս աշխարքումը ո՛չ պատահել ա, ո՛չ կպատահի: Քանի աչքդ բաց ա, փակ չի, մեջքդ լեն, շլինքդ վրեն, ինչքան ուտես, էնքան կուզես:

Ա՛խ՝ ի՞նչքան խոր ա մարդիս սիրտը, ի՞նչքան անքննելի, անիմանալի: Մեկ բուպեից առաջ կրակ էր գլխիս վեր թափում, գետինը բերանը բաց արել, ինձ ուտում, ամպ ու կայծակ փորումս հազար տեղից տրաքում, լերդսու թոքս կրակ տալիս, հիմիկ բոլորն, բոլորն կտրվեց, վերջացավ, գարնան օրվա պես պարզեց, լուսացավ, երեխությունս միտս ընկավ, բաղմանչին տուն մտավ, հավոդի չաղ չաղ, սն սն ճլմկոտած ճթերը ցրվեցին սրտիս հոքսն ու ցավերը, ու նստած տեղիցս, ընկուզու տակիցը հարիբ անգամ շլինքս երկարացրի, էլ էդ քաշեցի, ծղուրդ էլա, ծլունկ էլա ու, Աստուծո փառք, մարդ չտեսավ: Պատիկ ժամանակս բոստան շատ էի կտրել, քանաքոցոնց ավելի անունը հո՛ Երևանումը տանձագող են կանչում: Տանձ չըլի հավոդ ըլի. հեսաբի բան չի՛, ատամներիցդ չէ՛ն իմանալ, փորիցդ չէ՛ն հարցնիլ: Բայց վա՛յ նրան՝ որ փորձանքի կպատահի, կերածն էլ, մարսածն էլ քթովը կհանեն: Երեխե՛ք, ձեզ եմ ասում, ձեր արևի՛ն դուրբան՝ արածս չանե՛ք, թե չէ կփռչմանեք:

Բոստան գող գնալիս, կամ տանձ գողանալիս՝ դորդ ա, քոթակ շատ էի կերել, ամա էլ էդ մոռացել: Երեխին շաքար տուր ձեռը, թեկուզ հարիբ անգամ գլխին բոնցկի, հարիբ փետ էլ ոտին խփի, էլի մեկ սհաթից հետո ցավը կմոռանա, բերանը կքաղցրանա: Ամա մեծին ի՞նչ անես, որ էսպես ջահելություն անի: Սիբիր չեն տանիլ հավոդի խաթեր, ամա վրեն կծիծաղին տեսնող լսողներ: Թո՛ղ՝ ինձ վրա ծիծաղին, որ ուրըշները վախին,

չամաչին: Հազար անգամ թուք մուր, մեկ անգամ օրինակ տո՛ւր, էս մեկը շատ բան կտեսնի, քանց մեկ կարաս խրատ, մեկ ջվալ դաբրհաթ:

Մատներիս ծերերը դառել էր ինձ համար թառլանի թև. յավա՛շ, յա՛ վաշ փեշերքս էլ վեր քաշեցի՝ որ թփի, քոլի չդիպչի, չխշշա, ուսուլով վեր էկա ու հավողի բարունակի տակը մտա: Եզովբոսի աղվեսը ինչպես էր իրագոավի պանրին մտիկ անում, էնպես էի ես էլ իմ հավողի ճթերին նայում: Բայց վազը անկաջ չունի, որ խաբվի, ով ուզենա քաղի, պետք է ոտները հանի, ծառը նի ըլի, սատանական էսպես բարձր էր՝ իմ սիրուն, իմուզած հավողի վազը: Լերդս կատիկս էր թռել, շունչքս բերնիս դեմ ընկել, թուքս չորացել, երեսս թան դառել, էլի անիրավ փոքս իր գուննեն էր փչում ու նեքսնիցը հարայ տալիս, գոռում, դռում: Դես ու դեն մեկ էլաչքս քցեցի ու յալահ վազնըվեր շուլավվեցի, ինչ կըլի, կըլի՝ մտքումս ասեցի: Ձեռս ճթին հասավ, ջանս դող ընկավ, ամա բանը որ թարս գա, սատանեն ի՞նչ անի, մահանեն ի՞նչ: Կոթին էի գոռ տալիս, գիլեքն էինլալիս, զվաթս էի փորձում, ճիթը սաղ սաղ հալչում: Ա՛խ՝ էն հադադին թե մեկ շխպիկ (դանակի կտոր) էր ձեռս ընկել, հազար անգամ կպաչեի, ճակատիս կոնեի, ու ալմազե թրի հետ չէի փոխիլ, էն էլ չկար, սատանիննալաթ: Տո սատանեն ի՞նչ անի, ինձ մեկ ասող ըլի. էսպես ա, լեզվըներս սովորել ա, մենք գոփում ենք, սատանին դմփում: Ախր ո՞վ չուզիլ, որ մեկ դոթուր էշ էլա ունենա, որ ընկած տեղը, բեռը նրա քամակին դնի,ինքը դինջանա: Շատն էլ հո՛ իրանք էլ էն վրեն նստում, իշին բզում, թեկուզ ոտին անի, թեկուզ գլխին, թեկուզ տրտինգ, թեկուզ տրինգ: Իշի քամակը բարակ, նստողի ոտները երկար, էլ ի՞նչ կուզի թամք ու օրզանգու: Փալան էլ չըլի, բանդ երըմիշ կըլի: Դու քո բանը տե՛ս, էս իմ հավողը քաղեմ, քեզ չթաղեմ, բանս շուր էր, ճթի կոթը գոռ. Քիչ էր մնացել էն չար սհաթը, հավողի վազը անիծելով վեր գայի, ստամներս բերնումսեռացին — ախր բարկացած էլ չէ՛... Աչքդ բարին տեսնի, դասաբն իր մսին էնպես վրա չի՛ թռչում, ինչպես էս իմ ճթին. բայց սև ըլի էն ճիթն, ինչպես սև էր. իմն ինձ հասավ, դուշմանիդ գլխին չգա: Փիս բանն էսպեսա, ինչքան ծածուկ էլ մարդ գործում ա, էլի էնպես ա իմանում, թե իր շվաքն էլ ա իրան ուտում, ինչպես իմն ինձ կերավ:

Հենց ատամս ճթի կոթին հասավ, հենց մեկ դրճտացրի թե չէ, թուփը որ տակիս բեշաֆիլ չխշշաց ու մեկ թրփթրփոց անկաջս չընկավ, ճուրն իր տեղը մնաց կախ ընկած, էս գետնի վրա՝ գլուխս շմած էնպես կոլովեցի,վեր ընկա: Գետինը որ պատռել էր, ինձ ներս տարել, անիծած ըլիմ, թե էնտեղ էլ՝ խունկ ու մոմ չէի՛ առել, վառել, ծխել, մխել, յա չի՛ չոքել՝ սատանին ուխտա արել՝ որ ինձ պրծացրեց, չունքի սատանական գործքիտեսնիցը ման էկողը սատանի դուռը պտի գնա, որ սներես չմնա, ու սնն սպիտակին չի՛ սիրիլ. սպիտակը սևին, է՛րնակ իմ սև օրին, էս օր սատանի աչքը քաղցր էր ինձ վրա: Հա կա՛ց ու քեֆ արա՛, — հենց իմանում էի,թե ինձ կապեցին, թողեցին, երեսս մուր քսեցին, գլխիս ջուր ածեցին, աչքերս սևացել էր, ոտներս քարացել, բայց ամեն դոսթ, դուշման էն բարի սհաթին ռաստ գան, ինչ ինձ ռաստ էկավ. եդ մտիկ տամ, տեսնիմ որ մեկգոմփոռ շուն մեկ սև կատվի՝ հե՛տ անավ: Դե՛, հա՛ կա՛ց ու շախսե վախսե կանչի՛ր. թփերն էլ հետս ծափ տվին, ցնծացին, ծառերն էլ վրես ծիծաղեցին, տնագ արին, որ մեկ եքս մարդ՝ մեկ

կատվից էսքան վախեցավ, լեղապատառ էլավ: Հենց նրանց ջգրու էլի՝ ոտ ու գլուխ հավաքեցի, էլի իմ վագիս, խտտեցի ու գլխին նստեցի: Կատվի՞ց... շանի՞ց ... մարդ վախենա... կերած հացը հարամ չի՞ էնպես մարդի: Ա՛խ սիրելի՛ կատուն ո՞վա, շունն ո՞վ. Փիս մարդի խղճմտանքը, խղճմտանքն ա իրան չանգում, իրան կծում, փիս գործքի փրին նալաթ: Ատամներս իրանց բանը տեսան, փորս իր մուրագն առավ, ռանկս տեղն էկավ, հանաքն անց կացավ, բերանս քաղցրացավ, ջանս դինջացավ: Էլ ահ ու դող չունեի, ուզածս արել էի, մեղքս գործել ծառը չէ՛ր ասիլ, ես էլ հո՛ւ էլի ինչպես մեկ մարդ՝ բանից բեխաբար, վագին էլ չէի մտիկ անում, որ իմ արդարությունը կարծիք չտա — ընկա էլ եղ սարնը վեր, սարնը դուս ու էկա մեկ կանաչ տեղ նստեցի, աչքս թուրքերի գյոռխանին քցեցի: Ա՛խ՝ ի՞նչ կըլեր որ չէի՛ արել, ու տուն գնացել:

Էլ եղ շոքը գոռ արեց, տաք քամին երեսիս փչեց, սրտիս չոր քամին լերդիս ու ջիգարիս, էլ եղ տրորեց, էլ եղ միտքս ու սիրտս՝ ինչպես մեկ կատաղած ծով իրարոցով քցեց: Քարափի բրջերը մեկ կողմիցս էին գլխները բարձրացրել, լուռ, մունջ մտիկ տալիս, գյոռխանի գերեզմանաքարերը առաջիս լռվել, պապանձվել, չոր, էրված, խորովված սարն ու ձոր՝ մեկն իր մեռած գլուխը ցույց տալիս, մյուսն իր ճոթոած սիրտն ու դոշը: Լազգի, թուրք, դղբաշ, օսմանցի մեկ կողմիցն էին թվանքի, թոփի գյուլլին գոռ տալիս, գոռում, հայ, վրացի, օս, փշավ, իմերել մյուս կողմիցը՝ իրանց կրակը բաց արել էկողին ջարդում, մոտանողին գյուլլախորով անում, հասնողին՝ յա գլուխը փորը խրում, յա իրան սաղ սաղ բերդը քաշում: Ղշորուն, հարայ հրոցը, ձենը ձորը անկաջ էին խլացնում: Սար ու ձոր դրմբում, դրնգում, մարդի ուշ ու միտքը գլխիցը թոցնում էր: Որի մագիցն էին բռնել քաշ տալիս՝ որի թևիցը ձգում կախ տալիս, որը որդու եղևիցն էր լալիս, որը գլխին վեր հատում՝ սիրելուն տանելիս: Դառն ժամանակ, գնաս, ո՛չ եղ գաս:

Գյոռխանումը ֆոր են փորում: Հալբաթ մեռել պետք է թաղեն: Թուրք ըլի, Աստուծու պատկեր չի՞, մեռելին տեսնողը բաս սո՞ւք չանիլ, կծիծաղի՞: Հրեն նաշը դուս էկավ: Մոլլեքն առաջին տխուր, գլխըները կախ քցած գնում են: Շարական, ժամ չէ՛ն ասում, բայց ա՛խ, ինչպես են գլխըներին ծեծում, ի՛նչպես կուտապ կուտապ գալիս, իրանց ջարդում, սպանում: Մեկը մագերն ա ցրվել՝ ձգում, պոկում, մեկը դոշը բաց արել՝ կտրատում, իր միսն ու արիներ վեր ածում, ու ամեն մեկ սրտաքոքին, գլխին տալիս՝ քարերն էլ են ձեն տալիս, զարգանդում, մղկտում, քարափներն էլ: Մեկը դեմը պար գալիս՝ խանչալ ու թուր հանած, ձեռին բռնած, դեմը ընկնում գետնի վրա, մեյդի առաջին թավալ, թավալ տալիս, ոտ ու գլուխ քարերին ծեծում: Մեկը բայաթի կանչում, երեսը դուս ճոթոում, մեկը գլուխն առել՝ վագում, որ քարափներ վեր ընկնի, չէ՛ն թողում, ձեռիցը բռնում, եղքաշում: Նաշը ֆորի բերանը հասցրին. Ա՛րարիչ՝ ի՞նչպես լռվեցին բոլոր: Մոլլեն աղոթք ա անում. աղոթքը բերան ու սիրտ փակե՞ց, դարդ ու կրակն հանգրե՞ց. Չէ՛. Ո՞վ սաղացրեց, ո՞վ բժշկեց էս բուպեի միջումը: Մեռելի հոգու համար աղաչանք են անում, ի՞նչ ազգ իր աղոթքին էնպես արի, էնպես ճիշտ, էնպես ջերմեռանդ ա, ինչպես մահմեդականը: Մոլլեն կարգը կատարեց, պրծավ, մեյդի գր գերեզմանն են դնում, ով անկաջունի, թո՛ղ իլանա. Էս լացին, էս արտասունքին, էս կսկծալուն, էս մղկտալուն քարը չի՛ դիմանալ: Խաղաղություն հոգուդ՝ հանգուցալ՛

մարմին, ա՛յ իմ պատկերակից հողածին: Հավատներս մեկ չի՛, սիրտըներս հո մեկա, մեր ժամը չէ՛ իր գալիս՝ մեկ երկնքի տակի, մեկ երկրի երեսի էիր հո ինձ հետ կենում, ման գալիս. լեզուդ իմը չէ՛ր, պատկերդ, հոգիդ հո իմի՞ցն էր: Տերտեր չի՛ քեզ թաղում, մոլլեն էլ հո աղոթք անում, չի՛ հայհոյում: Խաչ, ավետարան չկա վրեդ, միննույն հողի տակը չէ՛ս մտնում, ուր որ ես էլ պտի մտնեմ: Խունկ ու մոմ չէ՛ն վառում, չէ՛ն ծխում, մկամ ա՛ջք չի՛, որ վրեդ լալիս ա, սիրտ չի՞, որ քեզ համար էրվում ա: Բասես քա՛րի պես պտի քեզ նայեմ, որ քրիստոնյա եմ, ու աչքս չխփե՛մ: Գնա. ո՛վ մեզ ստեղծել ա, էն բարի Արարիչը՝ որ քեզ էլ ինձ հետ իր լուսովը լիս էր տալիս, իր քաղցր աչքի տակին պահում, քեզ համար էլ ունի տեղ, բնակություն, որ քո՛ վարձքն էլ տա: Երկնքի վարձքն ու փառքը բարյաց համար: Թե բարի էիր, չէ՛ս կորչիլ: Գնա՛, երկիրը քեզ էլ մոր պես անփորձ կպահի մինչև գալստյան օրը:

Բայց ա՛խ մեռյալները հո գնացին, հո սար ու ձոր դինջացան. Էս ի՛նչ նոր ձեն ա, որ անկաջս ա ընկնում, սիրտս խորովում: Երազ չի՛ տեսածս, օրը ճաշ, արեգակն առաջիս: «Անա (մայր) ջան, անա՛ գյոզմ անա, ջանմանա՛. աչքերիցս արին ա գնում, սրտումս կրակ ա վառվել, ի՞նչ կըլի, որ Աստված հոգիս առնի, որ յա քեզ՝ մեկ էլ տեսնիմ, յա հողը մտնիմ, պրծնիմ: Անա ջան՝ անա՛, կրակ ա վեր թափում գլխիս, ձենս լսող չկա . դուեղքան մոտիկ, ինձ մեկ ջան ասող, հալս հարցնող չկա: Ձենս անկաջդ ա ընկնում՝ ազիզ ջան, դու էդտեղ էրվում, ես էստեղ. բայց ա՛խ իրար սուք լսում ենք, իրար չէ՛նք կարում տեսնիլ: Ա՛խ՝ ընչի՞ չի՛ աչքս քոռանում, ընչի՞ չէ՛մ գետինը մտնում: Աթա՛ (Հայր), անխաֆ աթա, ճամփեդ քո՛ն ըլի: Աթա. էս ո՛ր բերիք ինձ, էս ո՛ր քցեցիր ողորմելուս, էս ի՞նչ թուր ցցեցիր սրտումս, որ կտրատում ա, բայց ա՛խ, վա՛խ, չի՛ սպանում, չիվերջացնում, որ քո երեսիցը, քո դառն երեսիցը քո անաստված ձեռիցը պրծնիմ մեկ օր առաջ, ու ես էլ էս մեռելների դաթարումը պարկիմ... Աթա՛ ... Աթա՛ ... անա՛, անա՛ ... հարա յ... դա՛թ...»:

Էս ձենն էր՝ որ շոքի բերանն ընկել, սար ու ձոր մոկտացնում — էն էլ է՛սպես ժամանակին, է՛ս սհաթին, որ դուշը տեղիցը չէ՛ր եռում. Ծառերի տերևները՝ հենց իմանաս՝ չորացել ըլին: Ու ի՛նչպես խորհրդավոր ձեն— ի՛նչ անիմանալի խոսքեր: Գերեզմանից չէ՛ր գալիս, լավ էի իմանում: Աչքս վրիցս թռել՝ սքացողին պտրտում, ման էր գալիս, բայց քարափները որ ձեն չէին տալիս, չէ՛ի իմանում՝ երերն են ինձ խաբում, թե իմիտքս: Էսպես մոլորած, շվարած մնացել էի, որ աչքս ընկավ թագավորական բաղի դիմացի խարաբեքանց վրա, որ գյոռխանիցը երկու ոտ հեռու չի ըլի:

Է՛նպես տեղից է՛սպես ձե՛ն, որ իսանաորդին մտիկ անիլ էլ չի՛ ուզիլ: Չենց իմանում էի քաչկեր են խարաբեքանց միջին թախ կացել: Աչքիս դեռ չէ՛ի հավատում, որ գեջդանգեջ տեսա, որ մեկ ջան քարերի միջինստած՝ դեմը գլուխն էր ծեծում, դեմը դոշը կտրատում: Մեկ էլ որ լավ մտիկ արի, ու անկաջս ինձ քաշեցի, բոլոր կարծիքս վերջացավ: Ո՛վ ըլի, թո՛ղ ըլի. սրա դարդը ընչանք չիմանամ, չէ՛մ գնալ ըստեղանց, ասացի ութն առա:

Բայց ի՞նչպես ճամփա գտնիլ. բաղը մեկ դուռն ուներ, դենը գնայի, պտի կրկին քաղաքը մտնեի ու բաղնասների գլխովը գայի էնտեղ հասնեի. ընչանք էն վախտը բալքի նա գնացած ըլեր: Հետո... հո շատ օր պետք էմաշվեի, տանջվեի, որ նրա դարդը չիմացա: Բալքի թե նրա դարդը իմիցն ավելի՞ էր: Յարալուն յարալվի սիրտը թեզ կհասկանա: Երկու պատիկ դուռն էլ կային, ամա կոխպած, ո՞ւմ ասեմ, ո՞ւմ խնդրեմ: Էլիերեխությունս միտքս բերի. թե գող էլ կանչեն՝ ասեցի մտքումս՝ գողությունը հո արել ես, պատովն էլ թռի՞ր, ընչանք եղևիցդ կհասնեն, դու էլ հո ոտն ունիս, ձեռք էլ հետը, յա փախի՞ր, յա կպի՞ր, մեկ ճիթ հավողիխաթեր հո մարդ չեն սպանիլ: Ասիլն, անիլը մեկ էլավ. Ձորն առաջիս բաց էլավ. լավ էր, որ ոտս չկոտրվեցավ, չունքի պատը բավական բարձր ա: Ոտս էլ որ կոտրվեր, չէ՛ի իմանալ, ջանս էնպես տաք էր: Մեկ քանիլոք էլ որ տվի, խարաբեքն առաջիս կանգնեցին. իմ սքացողին աչքս տեսավ. Բայց իրեք գոմփոռ շուն էնպես վրա էկան ինձ, որ ուզում էին երեսս վեր բերեն: Շան հետ վաղուց էի բաղումը հեսաքս դրստել ու իմ օրումը շանից չէ՛մ վախեցել, չէ՛մ էլ վախենալ, բայց ում ուզում էի, ալբեալ գյում էլավ:

Ռսի սերթուկը հաքիս, շապկեն գլխիս, երեսս անմիրուք, ես տղամարդ. Խաչապաշտ, նա աղչիկ մահմեդական, բաս ի՞նչ կաներ, որ չէ՛ր փախչիլ: Բախտիցս քարեր շատ կային, շները դեն արի, խոկեցի, ես խարաբիառաջին՝ հասա, կանգնեցի, բայց հիմիկ եմ իմանում արած գծությունս ու զարգանդում. մահմեդականի, ասիացու տանը օրը ճաշին աղչկա եղևից ընկնիս էնպես դրադ տեղ, ոսի շորով՝ ո՞վ պետք է ձեռը բռնի, որ տանտերը փորդ վեր ածի, յա գյուլեն սրտումդ ցցի. Քի՞չ ա պատահել: Քաղաքումը դաբուլ չէ՛ն անիլ, հայ քրիստոնեն չի՛ տանիլ, ո՞ր մնաց չոլումը, էն էլ մահմեդականի տան: Ի՞նչ անես, բանը բանիցն անց էր կացել, ես դռան առաջին կանգնել, շլինքս ծռել, շորերս էլ որ հին ըլեր, հենց կիմանային հաց եմ ուզում, յա ջուր:

Բա՛ջմ (քույր իմ), սկսեցի թուրքերեն ասիլ ու գլուխս տան դրոնովը ներս, տանիլ, բա՛ջմ, թե չար մտքով ըլիմ էստեղ էկած, ո՛չ էսպես գյոռ, էսպես մեկ բուռը հող աշխարքումն ինձ փայ ըլի: Հայ եմ, եվրոպացի չեմ, քոերկրացի, քո համշարի, մեկ հողի, մեկ ջրի որդի: Քո կսկիծը, քո ձենն ինձ էրեց՝ բա՛ջմ. ջանս ուզես, քեզ կտամ, գլուխս ուզես՝ կծախեմ, ես չէ՛մ էկել, որ քեզ ինջմիշ անեմ, քո յարափալու փարալու սրտին դիս ավելիցավ հասցնեմ: Իսանաորդին, որ իսանաորդու սուքը տեսնի, ու դարդ չանի, արտասունքը տեսնի, ու ինքն էլ լաց չըլի, ձենը, էն ողբալի ձենը լսի, ու ինքն էլ հետը չմղկտա, նա էլ ի՞նչ Աստված կունենա, ի՞նչ հոգի, ի՞նչ հավատ: Քո դինը ու մասաբը գիտենա, ա՛յ, էս երկինքը՝ որ գլխըներիս կանգնած ա, էս արեգակը, որ մեզ լիս ա տալիս, էս հողը, որ մեզ մեկ օր երկուսիս էլ պտի թաղի, բաջի՝ Աստված, երկինք վկա են, որ եսուրիշ մտքով չեմ առաջիդ կանգնել: Կուզես՝ դուռդ վրես փակի՞ր, թե ամաչում ես, յա վախենում, կուզես՝ թո՛ղ՝ ես գնամ, դրադ կանգնիմ, երեսդ կալ, աչքդ փակի՞ր, ու հեռու տեղանց էլա ինձ ասա՛, ինձ պատմի՞ր քոսրտի ցավը, թե ձեռիցս գա՛՝ բա՛ջի, Աստուծո սուրբ անունը գիտենա, կմեռնիմ, քեզ մեկ ճար կանեմ: Ասա՛՝ գլխիդ դուրբան, ասա՛, երեսս ոտիդ տակը: Հենց իմանում ես, ամեն չալ բան օ՛ձ ա, որ կծի, ամեն պսպղունբան թո՛ւր ա, որ կտրի. Չէ՛, ես էլ մարդ

եմ, հորնրմոր, քիր ու ախպոր տեր, որդի, օղլուշաղ չունիմ, ամա մարդ հենց օղլուշաղ պտի ունենա, որ սրտումը գութ ըլի: Թուր խրես սիրտս, չե՛մ հեռանալ, քարով ինձ հետածես, չե՛մ ձեռք վերցնիլ, դուռդ վրես հետ անես, էս չոլումը կմնամ, էս օր չասես, էս գիշեր էլ կմնամ, մինչև քո ցավը չիմանամ, չե՛մ հեռանալ, չե՛մ գնալ: Թե եթիմ էս, արի՛, քեզ պահեմ, թե հիվանդ էս, թո՛ղ գամ քեզձառայեմ, թե չէ, էդ ջահել, ջիվան հասակիդ, Էսպես օրը ճաշին, էս շոքին, որ ջանավարը բնիցը չի՛ դուս գալիս, դուշը տեղիցը չի՛ եռում, դու նստել, սուք էս անում, ա՛յ իմ սրտի քանդող՝ ի՞նչպես Էդպես ձենը լսեմ ուհանգստանամ: Թե քո հավատը չունիմ, քո պատկերն ունիմ, թե թուրք չեմ, հայ, քրիստոնյա, մկամ թուրքին Աստված կա, հային չկա՞: Թե տղամարդ եմ, Էնդուց էս քաշվում՝ Բա՛ ջի, ա՛ ջքի լիս, չար տղամարդը, վատհոգին ցերեկը, լուսով, Էսպես չի՛ գալ մարդու դուռը, Էսպես չի՛ աղաչիլ: Դարդդ ասա՛. թե էլ ինձ տեսնես քո օրումը, թուր ա՛ռ, ինձ սպանիր, ինձ կրակը դի՛ր, Էրի՛ր. թե ձեն տամ, ո՛չ մեկ էլ էս օրին հասնիմ, քո ցա՛ վրտանիմ, չե՛մ գնալ, չե՛մ գնալ, ոտդ կհամբուրեմ, գլխովդ պտիտ կգամ, ասա, որ իմանաս՝ թե մենակ քո ազգի սրտումը չի՛ Աստված ռահմ, ջիգյար ստեղծել, հայ քրիստոնեն էլ սիրտ ունի, հայ քրիստոնեն էլ ցավկիմանա: Ասա՛, գլխիդ մեռնիմ: Էս թաղածների սաղաղին ասա՛, ինձ մի՛ մաշիր, մի՛ սպանիր:

Ինձ Էնպես էր երևում, որ երկար վախտ մտքի հետ կռվում ու չէ՛ր իմանում թե օտար մարդը, քրիստոնեն ի՞նչպես թուրքին քոմակ կանի, որ Էնպես միմյանց հակառակ են, միմյանց հավատի թշնամի: Բայց հետոն էլտեսնում էր բալքի, որ բերանս չէ՛ր մենակ խոսում, սիրտս էլ, աչքս էլ: Ինձ համար չե՛մ ասում, օձն էլ իր թույնը կթափի, երբ լեզուն ուղիղն ասի, ո՛րք մնաց ադամաորդին, Է՛ն հալին, Է՛ն դառը հաղաղին, որ երկուսիսպիրտն էլ՝ կրակի պես էրվում էր: Սուտ են ասել՝ թե ասիացի կինը մարդ տեսնելիս՝ ուզում ա, նրան կտրատի, աչքն ու հոգին լավ իմանում են, թե ի՞նչ պտուղ ա կամենում իրանց հալալ սիրտը հարամացնի, իրանցանմեղ հոգին դառնացնի: Ասիացի կինը հրեշտակ ա, սուրբ հոգով մոտացի՛ր, սրբի պես կտեսնես նրան, օձի պես սողա, նրա աչքը բոց ա, շունչը կրակ, ձեռը թուր, նա քեզ կերի, նա քեզ կկտրատի, նա քեզ կխորովի. եսէսպես եմ տեսել, Էսպես տեսա էս օր էի նհախ տեղ չեմ իմ երկրացի աղչիկ, կինարմատի՛ գովում: Վատ հոգին ամեն տեղ կա. չոռոտ պտուղը ամեն ծառի վրա:

— Ձեր խաչին դուրբան՝ ա՛յ Հայ քրիստոնյա, ձեր ժամի հողին երեսս մատաղ՝ այ անձանոթ դարիք, — գեջղանգեջ սկսեց իմ ցավալից աղչիկը, իմ սիրուն թուրքի աղչիկը, գլխին տալ, գոռալ, ծնկին վեր հատիլ, ասիլ. — Ա՛խ՝ Էն ի՞նչ բերան էր, որ ձեզ օրհնեց, որ Էդպես ազգ ունենաք, Էդպես հավատ, Էդպես եկեղեցի, Էդպես սուրբ օրենք: Հենց մե՛զ էր Աստված իր աչքիցը քցել, իր սրտիցը հանել, մեզ անիծել, որ Էնպես օրենքունենանք, Է՛նպես հավատի ծառայենք, որ ո՛չ ծնող ա հարցնում, ո՛չ որդի, ո՛չ սեր, ո՛չ կարգ, ո՛չ աղոթք, ո՛չ պսակ: Անա՛մ ջան, անամ (մեր) երաբ որ որդիդ կրակումն էրվում ա, փոթոթվում, երաբ որ դժոխքն ամենսհաթ չանգերը քցած, ինձ ուզում ա տանի, ուտի, փչացնի, դու էլ իմանո՞ւմ էս, քո սուրբ, քո ազիզ երեսին դուրբան: Տունդ աչքիս առաջին, տեղդ տասը գազ հեռու՝ Բայց ա՛խ՝ վա՛յ... գազան հեր ա Աստված ինձ ռաստբերել, որ ո՛չ սիրտ ունի, ո՛չ գուրթ: Հայվանն իր ճուտին սիրում, պահում ա, նրա

ցավը քաշում, նա ինձ է՛ստեղ ա բանդը, կրակը գցել, էրում, տանջում, քեզ էդտեղ՝ տանից, տեղից հեռացրած՝ դուս արած՝ իմ կարոտովսքե՛զ մաշում, խորովում, քո ազիզ սիրովն իմ սիրտս անշեջ բոցի մեջը քցել սպանում: Քո տան դռնիցը դու ես ինձ մտիկ տալիս, քեզ ու քեզ կտրատում, էս խարաբիցը ես եմ քո շվաքին նայում, նվաղում, օրը հազարանգամ դժոխք ու անդունդ մտնում, մաշվում, էլ եդ դուս գալիս, մղկտում, զղլթում: Դուռդ գամ, դու չե՛ս ինձ մոտ թողալ, հարևաններդ կտեսնեն, դու գաս ինձ մոտ սար ու ձոր բերան կառնեն էդ կասեն ու մեր անգո՛ւթեերը, մեր անօրեն դահիճը թե իմանա, քո արինը ինձ կներկի, իմ մարմինը քեզ կդառնա գերեզման: Ընչի՛, ընչի՛ ինձ աշխար բերիք, ինձ կյանք տվիր, որ իմ կյանքն էլ էսպես խավարի, քո արևն էլ: Ո՛չ երկինքն ա մերձենը լսում, ո՛չ երկիրը մեր առաջին ճաքում, ո՛չ հրեշտակ մեր հոգին առնում, ո՛չ սատանա մեր տուն ու տեղը կրակ տալիս, ո՛ւր գնամ, որ քեզ մոռանամ, ո՛ւր ըլիս, որ ինձ չերևիս, ո՛ր աշխարքում, ո՛ր պուճախում: Թե չունինք, թոչինք, սար ու ձոր ընկնինք, թո՛ւր չունինք, որ մեր սիրտը մենք ճոթենք, վեր ածենք, վե՛ր ածենք, որ մեր արինակեր հոր աչքը մեկ օր կշտանա, մեկ օր չար սիրտը հովանա, մեր սև օրը վերջանա, նրա սևհոգին դինջանա: Դանակը կոխեմ ջիգյարս՝ ա՛նա ջան, բաս մեկ ա՛ իս էլա չքաշես, մեկ ձեն էլա չտաս, ո՛նց մտնիմ հողը ո՛նց թաղեմ իմ գլուխը: Հե՛ր, հե՛ր՝ ո՛ր չար սեպին արևի լիսն աչքիդ ընկավ, շունչդ էս աշխարքիօդի հոտն առավ, որ էդպես ջիգյարդ քարացավ, սատանեն էկավ, սրտումդ բուն դրեց, քո սիրտը դժոխք դառավ, քո միտքը անշեջ կրակ, որ ո՛չ մոր սուք ա իմանում, ցավում, ո՛չ որդու կսկիծ, արտասունք տեսնում, սիրտը

մրմնջում:

Ինքը դուռն երեսիս հետ արած թողել գնացել ա, հաց ու կերակուր ինձ համար լեղի, էն էլ ա ձեռիցս իլել: Առավոտը մթնե մուրը գնում բազարը, բիզունը մթնե մուրը՝ մրրած, փրփրած գալիս, ու ածդահա օձի պեսպատից, դռնից հոտ քաշում, որ տեսնի՝ թե հո մարդ չէկել էստեղ: Հայ քրիստոնյա, քո հավատին, քո անումին դուրբան, քո խաչը, քո սուրբ հավատն ա քեզ պահել, մեկի հալբաթ մեկ սառը ջուր ես տվել, որ նրա խերըառաջդ ա էկել, թե չէ քունն էր թուրը, քո կյանքն էր թվանքը: Գնա՛, հեռացի՛ր՝ թե քո արևը, քո Աստվածը, քո սո՛ւրբ հավատը, իմ էրված օրն ու ումբրը կսիրես, <թե> իմ մեկ սեպ ումբրը քո աչքին քաղցր ա: Գնա՛, հեռացի՛ր. Թո՛ղ՝ էս հողը, էս խարաբեն, էս գյոռխանեն ըլին իմ գերեզմանը, իմ պահարանը, իմ դժոխքը, իմ տանջանքը: Հալբաթ մեկ օր էլա մեկն ու մեկը կքանդվի, ինձ տակով կանի: Հերս չարասիրտ ա, անգութանողորմ, վրես չի՛ լար: Մերս հեռու, տանից դուս արած, օլքից, ալամից, դովում դարդաշից դեն քցած՝ որ վրես սուք անի: Իմ սուքը՝ էս պետք է անեմ, իմ հողը՝ էս պետք է տամ գլխիս, իմ մարմինը՝ էս պետք է թաղեմ, կորչիմ, ֆորեմ, պրծնիմ: Ինձ ո՛վ արեց չարա, որ դու անես, դու ա՛յ աստվածասեր հայ, քո դնին մասաբին դուրբան, քրիստոնյա հայ:

Մոլլա, ախունդ ինձ չօգնեցին, Մուշտեիդ, դուրան, իմամ, իսլամ ինձ ճար չարին, էլ ալամ մեջ ընկան, իմ հերս չլսեց, մորիցս ինձ զրկեց: Հերնրմերս գլխիս, էս եթիմ, անտեր, անճար, անքոմակ, սոված, ծարավ, որօրենքն ու հավատը մարդի սիրտը չկապեն, որ Աստված ու մեչիդ նրան չար ճամփից եդ չբերեն, որ Աստծու տված

սերը, Աստծո դրած սիրտը մարդ ու կնիկ չկապեն, հեր ու որդի իրարից հանեն, մերը որդու համարտանջվի, մեկ հուքմ չունենան, չթողան, հերն իր ձեռովը իր տունը քանդի, իր դուռը շարի, քյաբով, դուրանով առած կողակիցը՝ էլ եղ բաց թողա, էլ եղ անհաց, անջուր, չիփ չփլաղ տանից, տեղից դուս անի, օրվանհացին կարոտ սար ու չոլ քցի, ու նրանից բերած, նրա կաթնով մեծացրած որդին, նրա դառը քրտնքով պահած ապրացրած, ջրից, կրակից դոշին, գրկին թափած, պրծացրած զավակը՝ գլխին տա, ձեռիցը խլի, ու երեսներեսի հետ էլա, լեզուն լեզվի հետ էլա՝ տեսնիլ, խոսալ չթողա, վա յ էսպես աշխարքը քանդվի, էսպես կաթը հարամ ըլի, էսպես կյանքն ու օրը փուչ ըլի, էսպես օրենքն մարդի ու Աստուծո առաջին պարտական, էսպես հողն անիծած սատանայի փայ. էլ ի՞նչ կարող ես դու ինձ անիլ, ա՛յ քո Էկած ճամփին, քո ստեղծող Աստծուն, քեզ պահող, մեծացնող օրենքին, հավատին դուրբան: Միրտոց ցավում ա, գիտեմ, չունքի քեզ էլ ա մեր բերել, քեզ էլ ա հեր՝ որդի ձեն տվել, քեզ էլ՝ քիր ու ախպեր սիրել, գրկել, գլխի վրա, դոշին դրել, կպցրել. Հաց չի՛ ինձ հարկավոր, որ ուզեմ, տաս, ջրի չեմ հասրաթ, փողի չի՛ սիրտս փափագում, գառ դումաշ ունենամ էսսհաթին կերեմ, կկտրատեմ, գանձ ոսկի ունե՜ նամ, ջուրը կածեմ, հարամուն կտամ, թախտ, ամարաթում նստացնեն՝ կրակ կտամ, ինձ էլ հետը կերեմ, իմ մորն եմ կարոտ, իմ ծնողին հասրաթ, աչքս նրա ճամփին ա, սիրտս նրան թամարզու, տունն ոտիս տակին, ձենն անկաջումս, ա՛խն ու վախը հենց բռնիր լսում եմ, ցերեկը չե՛մ կարում ոտի, դշի ձենիցը իմանալ, գիշերն եմ լիսնակի տակին՝ անկաջ դնում, լսում, ինձ էստեղսպանում, նրան էնտեղ մորթում, հոգին առնում: Ա՛խր՝ որ գառը, անբան գառը իր մոր եղևիցը միա, բողա, օձի ճուտը իր մոր քամակիցը սողա, հավի ձագը մոր ձենը լսելիս ծվծվա, լվլվա, գլուխը թևի տակը դնի, յակտուցը կտցին, մերը կրխա, ձագը ճխա, մերը քուջուջ, ձագը մունջ մունջ, հետը խաղա, հետը ճվա, բաս ինձ մե՞ր չի բերել, բաս ես կա՞թով չեմ մեծացել, բաս ինձ չե՞ն գրկել, սիրել, որ սիրտս չտրաքի, լերդս չճաքի, աչքս չմաշվի, շունչս չքաշվի լերդս չնվաղի, թոքս չդաղվի, ա՛յ եղ լիս երեսիդ, քո լիս հավատին դուրբան ...

Քո լիս հավատին, քո արդար կրոնին, որ ընչանք հորնըմոր սիրտը չի՛ կապում, թագը չի՛ դնում, ընչանք սերը չի՛ փորձում, կարմիրը չի կապում, ընչանք սուրբ տաճարը չի՛ թողնում, մինչև նրանց բնությունն ա քնում, իմանում, ընչանք հերնըմերը չեն՝ զավակաց թագն ու պսակն օրհնում, քահանեն չի՛ ձեռը դնում, ընչանք աջը չեն հարսի ու փեսի իրար մեջ դնում, խաչը չեն գլխներին դնում, ընչանք մահը չի՛ գալիս, հոգին չիբաժանվում, մարմինը դինջանում, հողն ու գերեզմանը իրանց տվածը, Աստված ու հրեշտակ իրանց պահ դրած ամանաթը տանում, ո՛չ հասրաթը պակսում, ո՛չ մուրազը, ո՛չ սերը, ո՛չ տերը, ո՛չ հերը, ո՛չ մերը: Ո՛չ կրակը, ո՛չ ջուրը, ո՛չ բոցը, ո՛չ ցողը, ո՛չ դաշտը, ո՛չ պտուղը, ո՛չ սարը, ո՛չ ծաղիկը, ո՛չ ամպը, ո՛չ անձրևը: Ա՛խ օրհնվի՛, օրհնվի էն բերանը, որ ձեզ օրհնեց, էն սուրբ միտքը՝ որ ձեր օրենքը մտածեց, ձեզ՝ կրոն տվեց: Ա՛խ աշխարքումն որ էս բախտն ունիք, երկնքումը ի՞նչ տեղ կունենաք, մարդի միջին, մարդի սրտով որ էնպես եք իրար սիրում, իրար ընդանում, հրեշտակաց միջին, հրեշտակի սրտով, հրեշտակի սիրով՝ ի՞նչքան

մեծչափտի ըլիլ ձեր փառքը, ձեր կյանքը, ձեր մխիթարությունը, ձեր ուրախությունը, ձեր սուրբ Կրոնին ու հավատին ես եսիր դառնամ:

— Որ գնամ մուշտեիդի ոտներն ընկնիմ, որ գնամ գլուխս ծեծելով հորդ ճտովն ընկնիմ, չոքիմ, ոտը համբուրեմ, կանգնիմ, երեսը՝ ա՛յ իմ հրեշտակ, իմ արդար հոգի, իմ ա՛ջք, իմ լի՛ս, որ հոգիս կրակ քցեցիր, լերդս դուսճոթեցիր, բաս ինձ չե՞ն լսիլ, որ ես հայ քրիստոնյա տեղովս Էսքան ցավում եմ, մղկտում, իրանք իրանց արնին ոտի տակ են տալիս, կրակը քցում իրանց միսը՝ սաղ սաղ խորովում, բաս ինձ չե՞ն լսիլ, չե՞ն հետամբնջալ, չե՞ն հետս մղկտալ, գալ, բարշիլ, քո աչքը սրբիլ քո սիրտն առնիլ էդ արդար սրտիդ ստեղծողին դուրբան, — Էրված, լցված սիրտս ու բերանս գեղջանգեջ բաց արի ու մնացի՛ էն արևի երած, էն առտասնքովմաշված, չուռումիշ Էլած երեսին, էն թուխ թուխ աչքերին, էն դալամով քաշած ունքերին, էն խոռոփոթ ընկած ճակատին, էն ոսկեթել մազերին, էն լուսաթաթախ պատկերին, էն երկնանման տեսուն, էն կախ ընկածգլխին, էն ծեծված, ջարդված, արինակոլոլ, արտասովաթաթախ դոշին ու բզին՝ հոգիս երկնքումն, աչքս վրեն սառած, մեռած, կանգնած, չորացած, փետացած, ու քար ու հող փուշ դառան, աչքումս ցցվեցին, սուր դառան,ինձ կտրատեցին, դժոխք դառան, ինձ ուզում էին ուտիլ: Որ մեր հավատիցը չըլի մարդ, պետք է չսիրե՞նք, հետը չցավի՞նք...

— Չէ՛, չէ՛, վա՛յ իմ օրիս, արևիս, գնա՛, հեռացի՛ր, վա՛յ, վա՛յ, Աստված դու ինձ ազատի. Ալլահ, դու ինձ պրծացրո՛ւ, քո ձեռն ինձ պահի, էն ո՞վ ա գալիս, վա՛յ վա՛յ... թե հե՛րս ըլի... ի՞նչ կանեմ... ի՞նչ... ի՞նչ...գնա՛... գնա՛... քո գլուխդ էլա պրծացրո՛ւ...վա՛յ քո օրին, քո ջիվան արևին, մահդ առաջիդ ա — էլի կանգնե՛լ ես...գնա՛, գնա՛... — Ասեց ու ա իս... էն օրը գնա, ո՛չ եդ գա... ինչ որ ես տեսա... դուռը վրես հետ արեց:Ասիացու սիրտն ինձ հայտնի էր, չունքի ես էլ եմ ասիացի, վրես թուր չկար, ը՛լեր էլ, յա ես պտի մեռնեի, յա իմ դիմացի մարդը: Ո՞վ մեկ բարաքյալա կասեր, ո՞վ իմ մուրագս տեղ հասցներ, մեռնելու հետ վաղուց էիբարեկամացել հաշտվել: Իմ սրտիս երողն էլ նեքսնիցը՝ Աստված, երկինք, սուրբ, մարգարե, հավատ, օրենք մեջ բերում, որ գլուխս առնիմ կորչիմ: Էկողը մոտանում էր, սիրտս մղկտում, իմ լերդս տրորողն առաջիստրորվում, գետինը ոտիս տակին դողում, արին էի տվել, նրան հո չէի պրծացնիլ, ազատիլ: Էլի մուշտեիդի, ախունդի, էլի հոր, բարեկամի ոտներ գնամ ընկնիմ, բալքի մեկ ճար անեմ, էսպես մնալով, գլուխս մահուտալով ի՞նչ կշինեմ, միտք արի, գլուխս թափ տվի, աչքս տեղն էկավ, խելքս իմ գլուխս: Մեկ ա իս քաշեցի, դոշիս խփեցի ու արինն աչքս առած, մուխը քիթ ու բերանս լիքը, ձորն ընկա, սարնըդուս նի էլա: Բայց ա իս էնգնալն էր, որ գնացի՛ էլ ո՛չ ախունդ կարաց կորածս գտնիլ, ո՛չ մուշտեիդ, ո՛չ թուրք, ո՛չ հայ: Երկինքն ես գնացել, հոգիդ լիս կտրի, ա՛յ տարաբախտ հոգի, մորդ ծոցը մտար, հանգստացի՛ր, դինջացի՛ր: Սուր քո սիրտըմտավ, էն ձեռը չորանա, դու հո քո մուրագն առար: Թե սաղ ես դեռ հլա, ու սարեսար քցած, որ տեղդ չիմանամ, ա՛յ ի՞նչ կըլեր, մեկ անունդ էլա լսել էի, մեկ ազգդ իմացել, որ քո ցավն հիշելիս անունդ էլ տայի, որհավանայի: Ես քո պատկերը, էն աննման պատկերը, ես քո էն ցողանման արտասունքը, էն երկնքին՝ սաղիքյան տված, ընծայած հոգիդ՝ չե՛մ մոռանալ, չե՛մ ուրանալ: Թ՛ն դ իմ հավատն ինձ պատժի, թո՛ղ իմ օրենքն

ինձհալածի, տանջի, քո ազգի գյոռխանեն՝ քանի շունչս վրես ա, լեզուս բերնումս, հլա շատ կգամ ուխտ, հլա շատ անգամ կգամ էն արդար հողը տեսնիմ, էն քանդված խարաբեն մտնիմ, որտեղ քո ծունկն էր չոքել, քո արտասունքը թափում, քո շունչը դու գալիս, քո աչքը լալիս: Էստեղ չտեսանք էլ իրար, երկնքումը հո՝ Աստված մեզ վրա չի՛ բարկանալ, էն բարեգութ Աստվածը, որ իր աչքի առաջին իր որդիքը՝ իրար տեսնին, իրար փաթաթվին — հոգին անմեղ ա, երկինքը սուրբ — աղչիկ ու տղա, թուրք ու հայ, ո՞վ էն միտքը կունենա — որ սրբություն չըլի սրտի, որ սրբություն չըլի կամքը: Մեր չար կամքը հողին ա, հողն ա մեզ խաբում, էս չարհողը, էս չար աշխարհը, մեր հրեշտականման Աստուծո պատկեր հոգին Աստծունը: Էնտեղ էլ հավատ, օրենք չեն հարցնիլ, գործք կհարցնեն, արքայությունումը տեղ շատ, Աստուծո թագավորությունումը՝ այվան օթախշատ: Հալբաթ մեկ պուճախ էլ մե՛զ կրնկնի, մեկ քյուզա էլ մե՛զ զվաք կանի, մեկ ծաղիկ էլ մե՛զ իր հոտը կտա, թե չէ՛ դժոխքը հո կա ու կա: Դրախտը ամեն մարդ ա ուզում, ու չի՛ դրախտի ճամփի հետ գնում: Թ՛ող Աստված քո խաթեր ինձ դժոխքը տանի, թե էնպես իմ մեղացս բարկանա: Գերեզմանս քեզ մոտ չըլիլ, դժոխքումն էլ հո չե՛ն հարցնիլ չե՛ն ջոկիլ: Ամեն չար, ինչ ազգ էլ որ ըլի, էնտեղ պտի գա՛ն էս էլ թող էնտեղ գնամ, թաք ըլի քեզ տեսնիմ, քեզ գտնիմ՝ որ սիրտս հետդ տարար՝ ա՛յ իմ տարաբախտ անմեղ, անտեր, անօգնական, իմ սիրեկան, իմ սրտի էրող, իմ լերդս՝ չորացնող աղչիկ հեզիկ, հոգի բարի:

Կրոն, կրոն, որ ռամիկը՝ անունդ չիմանալով, քեզ հավատ ու օրենք ա ձեն տալիս, քեզ դին ու մասաբ կանչում, դեռ ո՞ւր էր մարդը, որ քո լիսը արեգակի հետ էր խառնվել, քո շոխքը աստղերի հետ. քո գորությունը երկինքն էր շարժում, պահում, քո սերը երկրին խոտ ու ծաղիկ, ծառ ու պտուղ, քար ու հող, օդ ու ջուր տալիս, կենդանացնում, որ տարաբախտ հողածինը իր կարոտ աչքը էս խոր ձորումը բանար, իր ստեղծող Արարչի հրաշքը տեսներ, զարմանար, նրան չտեսներ, թուլանար: Երբ տկար աղամորդին՝ չորս կողմը օձ ու կարիճ, թույն ու լեղի, հուր ու սուր, գլխավերնն ամպ ու կայծակ, աստղ ու լուսին աչքովն ընկներ, վերանար, ձեռովն ընկներ, հիանար, յա սարսափեր ու դողար, երբ խոտ ու ծաղիկ, թուփ ու տերև, հոտ ու համ նրա աչքն առներ, բերանն զմայլեր, քիթն առներ, հոգին մխիթարվեր, նրանց սվողին, նրանց ստեղծողին՝ ուզեր, չճանաչեր, խնդրեր, չգտներ, ու աչքը ծով դառած, երեսը հողի երեսին դրած՝ չոքեր, աղաչեր, լար ու պաղատեր, ողբար, գովաբաներ, սքար, օրհնաբաներ: Դո՛ւ, դու ծնունդ աստվածային, հրեշտակ անմարմին, հո՛ւր երկնային, դո՛ւ էիր որ նրա սիրտը զարթեցնում էիր, նրա խոր գլուխը բարձրացնում, նրա թուլ ձեռքը զորացնում, նրա սասանահար, վշտահար հոգին մխիթարում, պնդացնում, ու բերնիցը շունչը, հոգուցը օրհնություն ու գոհություն՝ արեգական լուսի հետ, ծաղկրների հոտի հետ, թռչնոց երգի, եղանակի հետ՝ տանում Արարչի մոտ, որ նրա քաղցր աչքը, նրա հայրագորով խնամքը՝ ո՛չ մեր երկրիցը պակսի, ո՛չ մեր գլխիցը, ո՛չ մեր հանդիցը, ո՛չ մեր տանիցը: Ա՛խ երկինքն էր մեր տաճարը, երկիրը մեր ժամատունը, արեգակն ու լուսին՝ մեր ջահ ու լապտեր, աստղերը՝ մեր կանթեղ ու մոմ, երկրի հոտը, մեր բերնի

շունչը՝ մեր խունկն ու կնդրուկը, ա՛խ՝ է՛ն, է՛նժամանակը ի՞նչպես էր ջերմ մարդի սիրտը, ի՞նչպես արդար նրա միտքը, ի՞նչպես պարզ նրա լեզուն ու խոսքը:

Քար էր պաշտում մարդը Աստուծո տեղ, փետի էր երկրպագություն տալիս, արեգակն էր իր Արարիչը շինել, թե լուսնյակը, որ իրան լիս էին տալիս. կրակը, թե կայծակը, որ մեկը ոտի տակին էր էրում, մեկը գլխավերնին, քամուն էր ումուղ դրել, թե ջրին, աստղերին, թե ամպին, ծովին, թե գետին, Աստված էր կանչում՝ թե Ալլահ, Բուդա, թե Բրամա, Լամա, թե Եոհովա, որ իր հորը գտնի, ոտը համբուրի, իր ստեղծողի տեղնիմանա, նրան փառաբանություն տա, դո՛ւ, դու էիր նրա սրտի դրդողը, աչքը բաց անողը, միտքը հորդորողը, երեսը դարըդուս քաշողը՝ որ գա հասրաթ, հասրաթ ման գա, որդին իր հոր սիրովն էրվի, մաշվի, բայցչտեսնի, չհովանա, ու իր տկար մտքումն չհպարտանա թե ինքն էլ կարաց էնքան բարձրանալ, որ իր ստեղծող հոր տեղն իմացավ, էնքան վերացավ, որ երկնքի տուտն ու տակը գտավ, բոլոր աստղ ու արեգակ քննեց, իմացավ, էլ երկիրը իրան պետքը չի, երկինքը պետք է թռչի որ միշտ իր հոր հետ ըլի, իր հոր ձեռի տակին, նրա աչքի առաջին, ու երկիրը մնա անգարդ, անապատ, չոլ ու դարդակ: Անբան անասունքն էլ, անլեզուքարերն էլ շունչ առան, գլուխ բարձրացրին, որ նրանց էլ լեզու տաս, նրանց էլ հոգի, միտք, որ իրանց ստեղծողին փառաբանեն, բայց դու երեսդ ծածկեցիր, մարդի փայն էիր, մարդի մեջն էկար, հորը սիրտ տվիր, մորը ջիգյար, քիր ու ախպոր, որդու, գավակի, ազգական, բարեկամի աչքին արտասունք, բերնին բարբառ, լեզվին՝ խոսք, սրտին սեր, ա՛խ սեր՝, որ երկնքին նայեն, Արարչին սիրեն, երկրին նայեն, ստեղծողին սիրեն, ու էս մաքուր, էս աստվածային սիրովը վառված՝ իրանց նմանին սիրեն, նրա բարին կամենան:

Բայց մարդն, ա՛խ՝ մարդն էստոնք բոլոր, քե՛զ, քե՛զ, սուրբ հոգիդ թողեց, որը կրակով էրեց իր նմանին, որը թրով կոտորեց, որը ջրով խեղդեց, որը կախ տվեց, որին անիծեց, որին նզովեց: Քո՛ւ, ա՛խ քո՛ խաթեր՝ շունչաստվածային բարեկամությունը հեռացավ, սերը վերջացավ, թշնամությունն արմատացավ, ասելությունը գորացավ. Բայց ա՛խ, ա՛խ, ե՛րբ էս մեր աչքի կապը կարձակվի, ե՛րբ էս մեր կույր, խավար մտքի փարդենկպատովի, որ էլի քեզ ճանաչենք, քեզ սիրենք, քեզ մեր մեջը բերենք, մենք քո գիրկը գանք, որ էլի իրար սիրենք, իրար ընդունինք, ու ինչպես մեկ հոր որդի, երկրումն մեկ սիրտ, մեկ հոգի, մեկ միտք, մեկ տեղ, մեկգերեզման ունենանք, ինչպես երկնքումը, որ ետ առաջ պտի գանք, պտի գանք, բայց վա՛յ մեզ, վա՛յ, թե պարզերես չըլինք ու լանք: